

HRVATSKA PUČKA STRANKA U DALMACIJI (1919.-1929.)

Zlatko MATIJEVIĆ
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 329.11(497.5 Dalmacija HSP)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 21. XII. 1999.

Autor je na temelju literature i suvremenog tiska, prikazao djelovanje Hrvatske pučke stranke (HPS) u Dalmaciji (1919.-1929.). Po svome nastanku HPS je bio specifičan – nastao je kao integralni dio Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP), koji je početkom XX. st. pokrenuo krčki biskup Antun Mahnić. Sudbonosni događaj u povijesti HKP-a bio je osnutak Hrvatskoga katoličkog seniorata (1912.). Tijekom rata u seniorskim je redovima, pod utjecajem Petra Rogulje, pobijedila južnoslavenska politička orijentacija. Za njih je “providencijalni *raison d’être*” jugoslavenske državne zajednice (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca) bio prvenstveno u otvaranju mogućnosti ujedinjenja katoličanstva i pravoslavlja na Balkanu.

Katolički episkopat Kraljevine SHS, iako je načelno odobrio program HPS-a, nije nikada obvezao katoličke vjernike da moraju biti njegovi članovi.

U izbornim nadmetanjima HPS je postizao relativno slabe rezultate. Najbolji je uspjeh bio ostvaren na izborima za Konstituantu (1920.).

Tijekom deset godina svoga postojanja stranka je imala relativno najviše uspjeha u Dalmaciji.

Na rujanskim parlamentarnim izborima 1927. HPS je, nakon više izbornih neuspjeha, ponovno postao parlamentarna stranka s jednim zastupničkim mandatom, koji je osvojen u južnodalmatinskom izbornom okrugu.

Kada je, nakon atentata na Stjepana Radića i zastupnike Hrvatske seljačke stranke, Stjepan Barić, predsjednik HPS-a, ušao u vladu vlč. Antona Korošca, ovaj je njegov čin osudio znatan dio dalmatinskih članova stranke. Ovaj je Barićev potez prouzročio definitivni nestanak HPS-a s hrvatske i bivše jugoslavenske političke pozornice.

Uvod

Nastanak hrvatskih političkih stranaka i njihovo djelovanje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.-1929.) važno je poglavlje u povijesti hrvatskog naroda.

Jedna relativno mala, ali ne i beznačajna politička stranka koja je djelovala u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini, u parlamentarnom razdoblju postojanja Kraljevine SHS, bila je Hrvatska pučka stranka (HPS). Od suvremenika, a kasnije i hrvatske, kao i bivše

jugoslavenske historiografije i publicistike, najčešće je označavana kao “klerikalna” ili “popovska” stranka.¹ Uobičajeni naziv za članove i pristaše HPS-a bio je “pučkaši”.

Dosadašnja historiografija pokazala je slab interes za političko djelovanje HPS-a u Dalmaciji. Iznimku čine dva rada akademika Ljube Bobana, u kojima je on ukazao na neke važnije elemente političke aktivnosti HPS-a u Dalmaciji, odnosno, skupljajući građu za životopis don Frane Bulića, progovorio nešto više o stranačkom programu, te sudjelovanju stranke na općinskim izborima 1926. i 1928. godine.²

Djelovanje HPS-a na prostoru tzv. južne Dalmacije (Dubrovnik sa širom okolicom), djelomično je obradio, u kontekstu tamošnjih političkih zbivanja, Franko Mirošević.³

Otežavajuća okolnost za proučavanje povijesti HPS-a jest nepostojanje stranačke arhive. No, ono što nije pohranjeno u arhivima i srodnim institucijama, u znatnoj mjeri može biti nadoknađeno relativno brojnim stranačkim tiskom. U njemu se mogu pronaći važni podaci o organizacijama HPS-a, politički govori njegovih vođa, te razne izjave, proglosti i zaključci. Glavni, a ujedno i najkvalitetniji listovi HPS-a bili su: “Narodna Politika” (Zagreb), “Seljačke Novine” (Zagreb), “Jadran” (Split), “Hrvatska Obrana” (Osijek), “Narodna Straža” (Šibenik), “Narodna Svijest” (Dubrovnik) i “Težačke Novine” (Split).

Cilj je ovog rada da na temelju postojeće literature i dostupnih izvora prikaže u glavnim crtama nastanak HPS-a i njegovo djelovanje u Dalmaciji u razdoblju od 1919. do 1929. godine.

Osnovne naznake djelovanja hrvatskoga katoličkog pokreta do završetka Prvoga svjetskog rata (1903.-1918.)

Po svome nastanku HPS je veoma specifičan – nastao je kao dio jedinstvenoga Hrvatskog katoličkog pokreta (HKP), koji je početkom XX. st. pokrenuo krčki biskup dr. Antun Mahnić (1903.).⁴ Ovaj Pokret nije bio posebna pojava vezana isključivo uz Hrvatsku i Hrvate katoličke vjeroispovijesti, nego je bio dio općega europskog gibanja među katoličkim vjernicima.

¹ Sljedeća ocjena o HPS-u pokazuje svu dubinu nepoznavanja njegovog nastanka i konkretnoga političkog djelovanja: “[...] *Hrvatska pučka stranka* [...] ističe hrvatsko nacionalističko stanovište, a pred drugi svjetski rat čini jezgro velikohrvatskog šovinističkog tabora”. (Milovan MITROVIĆ, *Jugoslovenska predratna sociologija*, Beograd, 1982., 58.-59., bilj. 2.)

² Ljubo BOBAN, Iz povijesti Hrvatske pučke stranke u Dalmaciji (1919-1929.), u: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije* 3, Zagreb, 1990., 166.-272.; ISTI, Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914-1934), u: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije. Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, Zagreb, 1987., 99.-138.

³ Franko MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918. Južna Dalmacija 1918-1929.*, Zagreb, 1992.

⁴ Opširnije o nastanku HKP-a i njegovom djelovanju u prva dva desetljeća XX. st. vidi: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994.

Godine 1912./13. zbio se sudbonosan događaj u razvoju cijelog HKP-a. Tada je, naime, na poticaj biskupa Mahnića osnovan Hrvatski katolički Seniorat (HKS). Članstvo se u ovu ekskluzivnu organizaciju regrutiralo iz redova laičke inteligencije, te dijela mlađega katoličkog redovničkog i svjetovnog klera.

U prosincu 1912. u Rijeci je pokrenut katolički dnevnik "Riječke Novine". U uredništvo ovoga izvanstranačkog lista ušli su i neki članovi Seniorata.⁵ Značajno je da je uoči Božića 1912. upravo u ovom listu izišao "prvi politički programni članak hrvatskoga katoličkoga pokreta".⁶ U njemu je zauzeto stajalište – "narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba", čime je definitivno napušten dotada izričito naglašavan nacionalni – "hrvatski oblik" – inače, *per definicionem*, univerzalnog, pa dakle i internacionalnog katoličanstva.⁷ Iako ovaj "politički programni članak" nije imao nikakvu stranačku boju, može se reći da je HKP posredstvom Seniorata "stupio u aktivnu politiku".⁸

Odnos Stjepana Radića prema HKP-u, pogotovo prema njegovoj kasnije osnovanoj "političkoj grani", tj. HPS-u, od presudnog je značaja. Radić je bio uvjeren da je stvarna namjera vodećih ljudi HKP-a osnutak vlastite političke stranke, koja bi bila izravno usmjerena na to da on ostane bez svojih sljedbenika, tj. hrvatskih seljaka. Ova se njegova pretpostavka, nekoliko godina kasnije, pokazala sasvim točnom.

Ratne 1916. dr. Petar Rogulja je odlučio izaći u javnost sa svojim člankom "Pred zoru", koji je snažno uskovitlao katoličke duhove. Analizirajući dotadašnju povijest HKP-a, Rogulja je ustvrdio da u njemu postoje tri generacije. Posebnu je pozornost skrenuo na "treću generaciju" HKP-a, kojoj je i sam pripadao. Ta se generacija, kao djelatni čimbenik, pojavila 1912. godine. Glavni promicatelj ideja "treće generacije" HKP-a bio je - Seniorat. Dakako, ne svi njegovi članovi, nego ona skupina koju je predvodio P. Rogulja. On je sve članove HKP-a podijelio u dvije skupine. Prema toj podjeli, prvu su skupinu činili "nacijonalci", a drugu "integralci".⁹

U konkretnom političkom djelovanju "integralci" su se priklanjali "frankovačkom" pravaštvu.¹⁰ Suprotno njima "nacijonalci" se nisu opredijelili niti za jednu tada postojeću političku stranku u Hrvatskoj, ali su tvrdili da imaju svoj "politički program".

Za Rogulju je glavna razlika, koja je karakterizirala ove dvije suprotstavljene katoličke skupine, bila ona koja se odnosila na "rješavanj[e] nacijonalnoga pitanja", tj. prihvaćanje ili odbijanje "narodnog jedinstva" Srba, Hrvata i Slovenaca.¹¹

⁵ Antun BOZANIĆ, *Biskup Mahnić pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Zagreb-Krk, 1991., 115., bilj. 499.

⁶ R. PETRIĆ, Naša bilanca, *Novine*, (Zagreb), 5/1918., br. 251, 1.

⁷ Detaljnije o genezi priklanjanja dijela organiziranih hrvatskih katolika ideologiji jugoslavenstva vidi: J. KRIŠTO, *n. dj.*, 288.-289.; 310.-312.

⁸ *Isto*, 311.

⁹ P. ROGULJA, *Pred zoru. (Prilog ideologiji katol.[ičkog] pokreta u Hrvatskoj)*, Zagreb, 1916., 13. Rogulja je ustvrdio da su se katolički "integralci", između ostaloga, okupljali oko splitskog lista "Dan". (*Isto.*)

¹⁰ *Isto.*

¹¹ *Isto.*

Poslije smrti Franje Josipa I. (21. studenoga 1916.) južnoslavenski političari u Monarhiji počeli su se sve više usmjeravati prema zahtjevu za što većom, odnosno po mogućnosti potpunom samostalnošću njihovih tada administrativno-politički razdijeljenih zemalja. Zahtjev su temeljili na “narodnom načelu” i na “hrvatskom državnom pravu”. Ova su dva načela bila izričito istaknuta u “Svibanjskoj deklaraciji”,¹² koju je u ime “Jugoslavenskog kluba”¹³ u Carevinskom vijeću u Beču pročitao slovenski političar vlč. Anton Korošec (1917.).¹⁴

Među potpisnicima “Deklaracije” bili su i dalmatinski pravaši,¹⁵ od kojih su dvojica kasnije postali istaknuti članovi HPS-a – don Ivo Prodan¹⁶ i dr. Ante Dulibić.¹⁷

Značaj “Svibanjske deklaracije” nije bio sadržan samo u njenom tekstu i upotrijebljenim formulacijama, nego i u pokretu koji se oslonjen na nju razvio sljedećih mjeseci. “Deklaracijski pokret” daleko je prerastao početne zamisli autora i potpisnika “Deklaracije”. U njemu su sudjelovale razne političke stranke i skupine koje su, razumljivo, zauzimale suprotstavljene poglede o aktualnim državno-političkim pitanjima.

Na seniorskom sastanku, održanom početkom srpnja 1917., kao glavni problem iskristaliziralo se opredjeljenje seniora-“nacionalaca” za ideologiju južnoslavenstva. Naime, jedna od “direktiva” za daljnji rad Seniorata bilo je prihvaćanje “Svibanjske deklaracije” kao “osnovice za nacionalni rad”. Ovo je bila očita posljedica Roguljina shvaćanja narodnoga jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba, koje je on jasno i bez sustezanja iznio u članku “Pred zoru”. Protivnici Roguljine južnoslavenske orijentacije HKP-a etiketirani su kao “austrofilski elementi”, te su u tom trenutku ostali bez prostora za djelovanje.¹⁸

Prihvaćanje južnoslavenske orijentacije od strane HKS-a stvorilo je osnovicu za politički angažman. Dakako, u tom trenutku još nisu bili sazreli uvjeti za organiziranje vlastite političke stranke. Stoga se tada zauzelo čvrsto stajalište da se politika Seniorata ne smije poistovjetiti niti s jednom postojećom političkom strankom u Hrvatskoj.¹⁹ Tako se željelo spriječiti rasipanje vlastitih snaga, te ujedno pričekati povoljan trenutak za samostalan stranački nastup.

¹² Vidi: FERDO ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968., 44.

¹³ “Jugoslavenski klub” formiran je u bečkom Carevinskom vijeću 29. svibnja 1917. Činili su ga svi hrvatski, slovenski i srpski zastupnici iz austrijskog dijela Monarhije, tj. iz Slovenije, Istre i Dalmacije. (Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Drugi dio, Zagreb, 1989., 17.)

¹⁴ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., 125.

¹⁵ Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zadar, 1998., 444.

¹⁶ O političkom djelovanju don I. Prodana do 1918. vidi opširnije: ISTI, Don Ivo Prodan prvi čovjek dalmatinskih pravaša, *Radovi*, (Zadar), sv. 39 (1997.), 243.-254.; ISTI, Pravaštvo don Ive Prodana, *Radovi*, sv. 40 (1998.), 361.-411.

¹⁷ Na sjednici Uprave dalmatinske Stranke prava, održanoj 18. kolovoza 1917. u Zadru, službeno je prihvaćena “Svibanjska deklaracija” kao osnovica za rješavanje hrvatskog pitaja. (M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 445.)

¹⁸ Iz povijesti hrv.[atskoga] kat.[oličkog] pokreta, *Narodna Politika* /dalje: *NP*/, (Zagreb), 8/1925., br. 52, 7.

¹⁹ Orijentacija katoličkog pokreta, *Novine*, 4/1917., br. 171, 1.

U hrvatskim zemljama “deklaracijski pokret” doseže svoj vrhunac gotovo točno na prvu godišnjicu objavljivanja “Svibanjske deklaracije”. U svibnju 1918. biskup Mahnić započinje objavljivati seriju svojih članaka u zagrebačkom katoličkom dnevniku “Novine”, a s ciljem obrane “Deklaracije” i promicanja u njoj iznesenih ideja. U posljednjem iz serije članaka objavljenih u “Novinama” biskup Mahnić je najodlučnije odobrio pristajanje HKS-a uz “Svibanjsku deklaraciju”.²⁰

Nakon vijećanja, koja su održana 5. i 6. listopada 1918., politički predstavnici hrvatskih, slovenskih i srpskih stranaka u Monarhiji, odlučni na putu ostvarenja samostalne južnoslavenske države, osnovali su Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, tj. novo vrhovno političko tijelo.²¹

U Narodnom vijeću Seniorat su zastupali vlč. Janko Šimrak, koji je bio član Središnjeg odbora, te vlč. Ferdo Rožić i don Stanko Banić iz Dalmacije. Najznačajnija sjednica Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS održana je 23./24. studenoga 1918. u Zagrebu. Na njoj je odlučeno hitno ujedinjenje novoosnovane Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom.

Nestankom Austro-Ugarske Monarhije i stvaranjem prve jugoslavenske državne zajednice, južnoslavenska ideologija i politička taktika seniora-“nacionalaca” predvođenih P. Roguljom, doživjeli su svoj potpuni trijumf. Opći optimizam, koji je zahvatio redove HKP-a sa Senioratom na čelu, u pogledu perspektivne budućnosti katoličanstva u novostvorenoj jugoslavenskoj državi, treba sagledati i u svjetlu nereálnih očekivanja da će “doći do prevage katoličkog elementa”.²²

S ovakvim zamamnim iluzijama HKS je odlučno krenuo u osnivanje svoje političke stranke, koja će se na političkoj pozornici pojaviti u prvim mjesecima postojanja Kraljevine SHS.

Organiziranje Hrvatske Pučke Stranke (1919.-1920.)

Na plenarnom sastanku HKS-a, održanom u Zagrebu u studenome 1918., zaključeno je da se pristupi osnivanju Pučke stranke (PS).²³ Osnivanje takve stranke u Hrvatskoj nije bilo ništa neobično, dapače radilo se o nečemu što je imalo uzor u čitavoj tadašnjoj Europi.²⁴

Ono što je bilo dogovoreno na plenumu trebalo je preko seniorskih organizacija provesti u život. Prilikom agitacije za stranku, seniori su uvijek morali imati na umu da je

²⁰ “Stoga se po našem sudu odvažni istup našeg ‘Hrvatskoga katoličkoga seniorata’ za politički pravac, određen svibanjskom deklaracijom, može najodlučnije odobriti [...]”. (Antun MAHNIĆ, *Politika hrvatskih katolika, Novine*, 5/1918., br. 109, 1.)

²¹ I. BANAC, *n. dj.*, 127.

²² Ivan MUŽIĆ, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split, 1969., 192.

²³ Augustin GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, 36. i 49.

²⁴ *Bijela internacionala, Seljački Kalendar*, (Zagreb), za god. 1922., 85.-86.

ona formalno bila izvan njihove organizacije. Tako se željelo izbjeći poistovjećivanje Seniorata s PS-om.²⁵

Izvorna zamisao hrvatskih seniora bila je da zajedno sa slovenskim seniorima, koji su već imali svoju Slovensku ljudsku stranku (SLS), osnuju zajedničku - Jugoslavensku pučku stranku (JPS). Jedan od prvih koraka poduzet u tom smjeru svakako je bio i sastanak Sveslovenske pučke stranke, tj. SLS-a, u Ljubljani 21. veljače 1919. godine. Na sastanku se raspravljalo o osnutku "velike jugoslavenske pučke stranke".²⁶ Referat o potrebi osnutka JPS-a podnio je vlč. J. Šimrak.²⁷

Krajem travnja i početkom svibnja 1919. vlč. A. Korošec, predsjednik SLS-a, bio je na agitacijskom putovanju po Dalmaciji. Jedno od odredišta na njegovu putovanju bio je i Split. Na dan Korošćeva dolaska bio je zakazan sastanak splitskih pristaša PS-a (29. travnja 1919.).²⁸ Vlč. Korošec je iz Splita, preko Klisa i Dicma došao u Sinj. Tu je u franjevačkom samostanu održao sastanak na kojem je bilo oko 200 seljaka iz Sinja i sinjske krajine. Osim vlč. Korošca, govorili su im don S. Banić i P. Rogulja, te fra Mijo Kotaraš. Na kraju sastanka jednoglasno je prihvaćena rezolucija u kojoj je izneseno slaganje s "načelima pučke stranke", te je zaključeno da se "osnuje organizacija pučke stranke u Sinju i njegovoj krajini".²⁹ Zadržavši se kraće vrijeme u tamošnjem samostanu, vlč. Korošec se sastao i s provincijalom dalmatinskih franjevaca dr. Franom Lulićem, koji mu je u razgovoru obećao da će potpomagati rad PS-a,³⁰ odnosno Dalmatinske pučke stranke.³¹ Za vrijeme Korošćeva boravka u Dalmaciji, u splitskom je "Jadranu" objavljen "Nacrt Štatuta" organizacija PS-a.³² Iz Sinja je vlč. Korošec preko Kaštela, došao do Trogira, gdje je kod župnika Brajevića vodio razgovore s opatom Sentinellom, o. Vičićem i drugima o osnutku i širenju stranke.³³

Početni uspjesi u osnivanju organizacija PS-a u Dalmaciji i u drugim pokrajinama tadašnje države naseljenim Hrvatima katoličke vjeroispovijesti, trebali su biti okrunjeni formalnom odlukom o osnutku HPS-a za Hrvatsku i Slavoniju. Sastanak seniora, održan u Zagrebu 6. i 7. svibnja 1919., smatran je najpogodnijim trenutkom za obznanu odluke o pokretanju akcije za onivanje političke stranke. Politički dio sastanka seniora održan je 7.

²⁵ Sam se Seniorat nije u potpunosti posvećivao samo političkom djelovanju. Njegov je rad bio usmjeren na cjelinu društva – kultura, prosvjeta, gospodarstvo itd.

²⁶ Sastanak sveslovenske pučke stranke, *Jadran*, (Split), 1/1919., br. 17, 1.

²⁷ *Isto*.

²⁸ Dr. Korošec u Dalmaciji – Organiziranje Pučke Stranke, *NP*, 2/1919., br. 116, 4.

²⁹ Triumfalno putovanje ministra Korošca, *Jadran*, 1/1919., br. 64, 2.

³⁰ *Isto*.

³¹ HPS u Dalmaciji nazivala se kraće vrijeme Dalmatinska pučka stranka. (Lj. BOBAN, *Iz povijesti*, 266.) Politički protivnici "pučkaša" su tvrdili da se HPS u raznim krajevima pojavljuje pod raznim imenima iz oportunističkih razloga – "kako to narodu ili vlastima pogoduje". (Stjepan BUC, *Narod i stranke u Dalmaciji. Posvećeno Hrvatskom seljaku u Dalmaciji.*, Dubrovnik, 1920., 10.)

³² Vidi: Organizacija pučke stranke. (Nacrt za Štatut), *Jadran*, 1/1919., br. 65, 3.

³³ Triumfalno putovanje min.[istra] Korošca, *Jadran*, 1/1919., br. 65, 2.

svibnja 1919. u prostorijama Katoličkog kasina. Među prisutnima su bili i predstavnici “Jugoslavenske Pučke Stranke za Dalmaciju”, te zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer.³⁴

Program i privremeni “organizacioni statut” stranke izložio je P. Rogulja. U organizacijskom pogledu jedinstveni je PS bio zamišljen kao sinteza triju – “kurija”. Prvu je “kuriju” predstavljala “seljačka demokracija”, kao zastupnik seljaka; drugu je činila “radnička demokracija” (kršćanski socijali); treća “kurija” bila je namijenjena građanima, obrtnicima i trgovcima, a obično je nazivana “građanski klub”.³⁵ Cjeloviti program i ustroj stranke objavljen je nekoliko mjeseci kasnije.³⁶

Na kraju sastanka primljena je rezolucija u kojoj je naglašeno da će HPS za Hrvatsku i Slavoniju biti “sastavni dio Pučke Stranke za čitav teritorij države SHS”.³⁷ Osim toga prihvaćen je i zaključak da “nijedan senijor ne može biti član druge stranke do li pučke stranke”.³⁸

U srpnju 1919. seniori su uputili svoj “Memorandum”, datiran 14. srpnja, na konferenciju jugoslavenskoga katoličkog episkopata, koja se tih dana održavala u Zagrebu. Stranka, onako kako su je seniori željeli utemeljiti, nije smjela biti “plemenska”. Razlog zbog kojeg je odbacivan “plemenski”, zapravo nacionalni kriterij formiranja stranke, seniori su objašnjavali na sljedeći način: “Čim bi se katolički elemenat ove države, koji je eminentno hrvatski, koncentrirao u jednoj plemenskoj i hrvatskoj stranci, pravom bi mogli protivnici baciti odij na katolicizam, da on štiti separatističke tendencije i da je neprijatelj narodnomu ujedinjenju”.³⁹ “Plemenski kriterij” odbacivan je i zbog “svrhunaravskog razloga”, jer je za HKS “prva zadaća” bila ujedinjenje crkava”, što je bio “providencijski raison d’être države S.H.S.”, sve što je tome smetalo trebalo je ukloniti s puta, a najviše je smetala – “*separatistička plemenska politika*”.⁴⁰

“Memorandum” završava zamolbom da “biskupi potpomognu Pučku Stranku, davši u tom smislu upute kleru neslužbeno”.⁴¹

“Memorandum” je bio pročitan na sjednici episkopata 17. srpnja 1919. godine. Istog je dana bio sastavljen “Odgovor”⁴², navodno, prihvaćen od svih biskupa, te priopćen Senioratu. U 9. točki “Odgovora” biskupi su izjavili da “Episkopat od srca želi, da se katolici, kako svećenici, tako vjernici nadju u Pučkoj Stranci”.⁴³

³⁴ Osnivanje Pučke Stranke, *NP*, 2/1919., br. 122, 1.

³⁵ Vidi: Privremeni štatut organizacije HPS., *NP*, 2/1919., br. 125, 1.

³⁶ Vidi: *Što je Hrvatska Pučka Stranka i što ona hoće*, Zagreb, 1919.

³⁷ Osnivanje Pučke Stranke, 1.

³⁸ Svibanjski sastanak svih senijora., *Seniorski Vjesnik* /dalje: *SV*/, (Zagreb), 3/1919., br. 2, 28.

³⁹ A. GUBERINA, *n. dj.*, 50.

⁴⁰ *Isto*, 50.-51.

⁴¹ *Isto*.

⁴² Protivnici HKS-a tvrdili su da “Odgovor” nije autentičan. (Vidi: *Isto*, 55.)

⁴³ *Isto*, 54.

Ovo je u osnovi, ipak, bila samo načelna podrška HPS-u, jer je opće pravilo da se katolički episkopat ne bi smio “načelno angažirati za bilo koju stranku [...]”.⁴⁴ To potvrđuje i izjava splitskog biskupa dr. Jurja Carića.⁴⁵

Nakon Korošćeva agitacijskog putovanja po Dalmaciji organizacije PS-a osobito su se razgranale u sinjskoj i imotskoj krajini.⁴⁶ Prema vlastitoj procjeni JPS-u, odnosno PS-u za Dalmaciju, pošlo je za rukom da u svoje redove okupi gotovo cijeli kler “osim nekoliko vrlo problematičnih iznimaka”.⁴⁷ Podrška dalmatinskih franjevac svakako je imala velik značaj za napredovanje PS-a u ovom dijelu Hrvatske.⁴⁸ Do konca 1919./poč. 1920. PS za Dalmaciju izrastao je, uz Pribičević-Davidovićevu Demokratsku stranku (DS), u najjaču političku grupaciju.

Sredinom 1920. vodstvo PS-a je ocijenilo da je došlo vrijeme da se rekapituliraju dotadašnji rezultati u organiziranju stranke. Početkom lipnja 1920. održan je sastanak Vrhovnog vijeća PS-a za sve hrvatske zemlje.⁴⁹ Izvješće o stanju stranke u Dalmaciji podnio je don Jerko Vodanović.

Premda je HPS od početka bio zamišljen kao jedinstvena organizacija, tek je na ovom vijećanju odlučeno da se konačno provede i formalno ujedinjenje svih pokrajinskih vijeća stranke. Pokrajinska vijeća HPS-a postojala su u tom trenutku za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje, za Bosnu, za Hercegovinu, te za Dalmaciju.⁵⁰ Sada je izabrano “vrhovno ili glavno vodstvo Pučke Stranke”.⁵¹ Za predsjednika HPS-a je izabran senior Stjepan Barić, koji je na tom položaju naslijedio nedavno preminulog P. Rogulju. Ovime je HPS dobio jedinstveno vodstvo za sve pokrajine tadašnje države u kojima su u većoj ili manjoj mjeri živjeli Hrvati katoličke vjeroispovijesti.

Namjera da se organizira jedan veliki JPS za sva “tri jugoslavenska plemena”, tj. Srbe, Hrvate i Slovence, te da se osnuje zajedničko vodstvo sa SLS-om ostala je mrtvo slovo na papiru. Štoviše, zauvijek se prestalo govoriti o JPS-u. Ipak, suradnja u provedbi

⁴⁴ Isto, 56.

⁴⁵ “Katolički episkopat je bio i bit će nezavisan od svake političke stranke i pušta potpunu slobodu svim strankama u stvarima, koje su isključivo političke. [...] Episkopat nije preuzeo odgovornost za djelovanje [Hrvatske pučke] stranke, koju odgovornost nose isključivo njezini vođe i pripadnici”. (Riječ na mjestu., *NP*, 2/1919., br. 191, 1.)

⁴⁶ Dr. P. R., Fascinirana zemlja, *NP*, 2/1919., br. 133, 1. Nekoliko tjedana prije Korošćeva dolaska, seniori iz Imotskoga pokrenuli su akciju među lokalnim katoličkim svećenstvom u svrhu njegova angažiranja prilikom osnivanja organizacija PS-a. Rezultat toga bila je odluka tamošnjeg klera “da istupi iz svih predratnih političkih stranaka”, te da stupi u “katol.[ičku] ‘jugosl.[avensku] pučku stranku”. (Okružni zbor u Imotskom, *SV*, 3/1919., br. 1, 1.)

⁴⁷ Dr. P. R., Fascinirana zemlja, 1.

⁴⁸ Dalmatinski franjevci i pučka stranka, *NP*, 2/1919., br. 148, 1.

⁴⁹ Vijećanje HPS, *NP*, 3/1920., br. 87, 2.

⁵⁰ Vodstvo stranke za Dalmaciju izgledalo je ovako: Dragutin Bartulica, prof. Ivo Juras, don J. Vodanović i Pero Klaić. (Korak naprijed, *NP*, 3/1920., br. 87, 1.)

⁵¹ Isto.

zajedničke politike sa SLS-om bila je ostvarena unutar “Jugoslavenskog kluba” (JK)⁵² u Privremenom narodnom predstavništvu (PNP), te kasnije u Konstituenti i Narodnoj skupštini. Članice JK-a sačuvala su svoj stranački identitet.⁵³

HPS i prvi hrvatski težački sabor u Splitu (1920.)

U životu HPS-a određenu su ulogu imali težački (seljački) sabori, koji su održani u razdoblju od prosinca 1919. do listopada 1920. Ovi su sabori bili ustvari sastanci izaslanika “Seljačkih demokracija” HPS-a.

Posljednji u nizu seljačkih sabora bio je onaj održan u Splitu, 11. i 12. listopada 1920. godine. Sazivanje Prvoga hrvatskog težačkog sabora u Splitu prethodilo je organiziranje dalmatinskih seljaka u “Težačka vijeća” PS-a.⁵⁴ Početak organiziranja ovih vijeća može se datirati “pred Božić” 1919., tj. od trenutka izlaska prvog broja “Težačkih Novina”.⁵⁵ U razdoblju od otprilike tri mjeseca osnovane su brojne organizacije “Težačkih vijeća” u “sinjskoj, imotskoj, vrličkoj i neretvanskoj krajini, u dubrovačkoj okolici”.⁵⁶ Pravila “Težačkog vijeća” objavljena su u siječnju 1920. godine.⁵⁷

Već početkom rujna 1920. splitska glasila “Težačke Novine” i “Jadran”, te dubrovačka “Narodna Svijest” objavili su proglas tajništva HPS-a u Splitu, namijenjen dalmatinskim težacima u svezi s održavanjem težačkog sabora.⁵⁸

Dana 11. listopada 1920. u dvorani splitskog kina “Karaman” okupilo se oko 400 sudionika sabora. Zasjedanje je otvorio don S. Banić, koji je pozdravio sve prisutne. Na njegov je prijedlog imenovano predsjedništvo sabora: Ante Vujica, predsjednik, Vjekoslav Chramosta, Jureško, Mate Milanović-Litre i Hančević, potpredsjednici, te zapisničari fra Petar Grabić i Stipe Miličić.⁵⁹ Na saboru je prvi uzeo riječ don S. Banić, koji je u svom govoru pokušao obrazložiti aktualni vanjsko- i unutarnjopolitički položaj tadašnje države.⁶⁰

⁵² Ovaj “JK” nije identičan s onim koji je djelovao u Carevinskom vijeću tijekom Prvoga svjetskog rata. Njegov osnutak pada odmah nakon sazivanja PNP-a u ožujku 1919. godine. (Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Beograd, 1979., 40.)

⁵³ *Isto*, 40.-41.

⁵⁴ Ove su organizacije bile isto što i “Seljačke demokracije” u ostalim dijelovima Hrvatske, te Bosne i Hercegovine.

⁵⁵ I., Seljaštvo u Dalmaciji, *NP*, 3/1920., br. 49, 2. “Težačke Novine” su imale u Dalmaciji oko 3.000 pretplatnika.

⁵⁶ *Isto*.

⁵⁷ Vidi: *Težačke Novine* /dalje: *TNI*, (Split), 2/1920., br. 3, 3.; br. 4, 3.-4.

⁵⁸ Vidi: *Težaci!*, *Jadran*, 2/1920., br. 202, 2.

⁵⁹ Prvi seljački sabor u Splitu, *NP*, 3/1920., br. 198., 2., Prvi težački sabor u Splitu, *Seljačke Novine* /dalje: *SN*, 3/1920., br. 37, 2.

⁶⁰ “Dobar dio našega naroda čami pod tuđim jarmom. [...] Naš je narod radi toga nezadovoljan i ogorčen. Nadajmo se da će doći dan, kad će se sva braća istog jezika naći pod istim krovom. [...] Što se unutarnjeg položaja tiče vlada sveopće nezadovoljstvo. [...] Ne bojim se ovo da kažem, tvrdim pak i naglasujem da to

Ivo Juras je referirao o agrarnoj reformi,⁶¹ a Dragutin Bartulica o predstojećim izborima za ustavotvornu skupštinu.⁶² Zatim je riječ dobio fra Mijo Kotaraš.⁶³ Osim spomenutih govornika, u diskusiji su sudjelovali još i dr. Dominik Mazzi, fra Vjekoslav Jurenović, prof. Juraj Guić, don Frano Ivanišević i S. Miličić. Među posljednjim govornicima je bio S. Barić.⁶⁴

Na kraju saborovanja prihvaćene su rezolucije koje su se svojim sadržajem podudarale s programom HPS-a.⁶⁵

Ovaj je težački sabor bio za PS značajan i zbog toga što je na njemu konačno konstituirana stranka u Dalmaciji. Prihvaćeno je da se dotadašnje neodređeno ime stranke – Dalmatinska PS ili JPS – napusti i uzme “naslov HPS”.⁶⁶

Sabor u Splitu bio je posljednji seljački/težački sabor HPS-a. Ovi su sabori u prvom redu trebali služiti proširenju organizacija HPS-a među seljaštvom.

HPS i izbori za konstituantu (1920.)

Sve političke stranke, neovisno o tome jesu li bile centralistički ili anticentralistički orijentirane, napregnule su do krajnjih granica svoje snage da osvoje što više zastupničkih mandata u Ustavotvornoj skupštini (Konstituenti) Kraljevine SHS.

Ideja izborne kooperacije nije bila potpuno strana čelništvu HPS-a. Dalmatinski “pučkaši”, bez ikakve obveze prema njima samima, ponudili su A. Trumbiću, da bude nositelj njihove izborne liste.⁶⁷ S obzirom na to da je Trumbić svojim političkim djelovanjem stekao veliku popularnost u tadašnjoj državi, a osobito u Splitu i ostalim dijelovima

nezadovoljstvo ne izvire iz toga što smo skupa. Mi svi vruće hoćemo da budemo skupa. [...] Hoćemo da budemo jednakoravni narod u jedinstvenoj državi. Ali baš zato jer nam se još nije dala prilika udariti sigurne temelje državi, kakove narod hoće, mi smo nezadovoljni”. (Prvi hrvatski težački sabor u Splitu, *Jadran*, 2/1920., br. 226, 1.)

⁶¹ “Pučka stranka [...] će raditi [...] u smislu da siromašni zemljoradnik dođe do zemljišta potrebnog za uzdržavanje njegovo i njegove porodice uz pravednu odštetu dosadašnjem vlasniku”. (*Isto.*)

⁶² Vidi: Prvi hrvatski težački sabor u Splitu, *Jadran*, 2/1920., br. 227, 1.

⁶³ “U pučkoj [je] stranci osigurano jugoslavenstvo, hrvatstvo i kršćanstvo. Mi hoćemo Jugoslaviju, ali takovu, u kojoj će svako pleme biti ravnopravno [...]. Narod hoće jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Svi smo skupa Jugoslaveni, ali nije isključeno niti zabranjeno zvati se Hrvat Hrvatom, Srbinu Srbinom, Slovencu Slovencom”. (*Isto.*)

⁶⁴ Vidi: *Isto*, 2.

⁶⁵ Vidi: Rezolucije prihvaćene na Težačkom saboru, skupštini Saveza Težačkih Vijeća i Pokrajinskom Pučkom Vijeću Pučke Stranke za Dalmaciju 11. i 12. listopada, *Jadran*, 2/1920., br. 228, 1. U rezolucijama je glede talijanske okupacije dijelova istočnojadranske obale rečeno sljedeće: “Nesmetani posjed naših obala na Jadranu glavni je uvjet slobode i napretka Jugoslavije. Stoga zahtijevamo od vlade, da ne ustupa neprijatelju ni pedalj naše obale, nijednog našeg otoka, u kojem je zahtjevu čitav naš narod jedne misli”. (*Isto.*)

⁶⁶ Prvi seljački sabor u Splitu, 3.

⁶⁷ “S ovom ponudom kandidature P.S. hoće da iskaže dru Trumbiću svoje potpuno povjerenje radi njegova držanja prema zahtjevima prekomorskog susjeda [tj. Italije] u jadranskom pitanju”. (Kandidatura, *Jadran*, 2/19120., br. 233, 3.)

Dalmacije, njega su kao nositelja liste postavile sve hrvatske stranke koje su u ovoj pokrajini ušle u izbornu utrku.⁶⁸ Svoj pristanak da bude nositelj i liste HPS-a u Dalmaciji Trumbić je osobno potvrdio.⁶⁹ No, ovo je bila više kurtoazna, nego stvarna izborna kooperacija.

Premda su politički protivnici HPS-a često voljeli reći da je ta stranka “popovska”, izborne su liste pokazale da druge stranke – Hrvatska zajednica, Hrvatska težačka stranka, Hrvatska (pučka-republikanska) seljačka stranka (H/P-R/SS), Hrvatska stranka prava - nisu imale ništa protiv da u njihovim redovima budu “popovi”, tj. rimokatolički svećenici.⁷⁰ Angažman svećenika u sebi protivnim strankama “pučkaši” su osuđivali, te držali “žalosnom pojavom”.⁷¹

Na kandidatskoj listi HPS-a za izborni okrug Split-Dubrovnik-Kotor nalazio se samo jedan (1) svećenik – don S. Banić.⁷²

Nakon što su izborni rezultati sređeni, bilo je jasno da su dvije najjače centralističke stranke, tj. “demokratska” i “radikalna”, osvojile relativnu većinu, ali da su i protucentralističke, dakle i autonomističke, kakva je bio HPS, dobro prošle na izborima.⁷³

HPS je ukupno osvojio 46.599 glasova. Na temelju ovoga rezultata na stranku je otpalo devet (9) zastupničkih mjesta.⁷⁴ U Dalmaciji je HPS dobio 13.947 glasova.⁷⁵ Ovdje je u prvi čas bilo javljeno da su osvojena četiri mandata,⁷⁶ ali je to ubrzo demantirano. U Konstituantu su ušla tri dalmatinska “pučkaša”: A. Dulibić, D. Mazzi⁷⁷ i M. Milanović-Litre.

Gledajući konačne rezultate izbora, vodstvo HPS-a je moralo prihvatiti činjenicu da je podleglo u izbornom nadmetanju s Radićevim H(P-R)SS-om. No, u Dalmaciji, gdje

⁶⁸ A. Trumbić je bio izabran na četiri stranačke liste, ali je on, želeći ostati potpuno neovisan, postavio svoju samostalnu kandidacijsku listu u splitskom izbornom okrugu, gdje je bio izabran. (Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić. Politička svaćanja i djelovanje*, Zagreb, 1986., 218.)

⁶⁹ Kandidatura dra Trumbića, *Jadran*, 2/1920., br. 206, 1.

⁷⁰ Vidi: Svećenici na listi HZ, *Hrvat*, (Zagreb), 2/1920., br. 230, 1.

⁷¹ Žalosna pojava, *NP*, 3/1920., br. 216, 1.-2.

⁷² Kandidatska lista HPS, *Jadran*, 2/1920., br. 259, 1. Od ostalih zanimanja bilo je, bez A. Trumbića, dva (2) odvjetnika, jedan (1) sudski savjetnik, jedan (1) liječnik, jedan (1) zadružni činovnik, jedan (1) učitelj, jedan (1) posjednik, te četiri (4) težaka. (*Isto.*)

⁷³ Demokratska i Radikalna stranka zajedno su na izborima dobile 604.023, a protucentralističko/autonomističke stranke 534.467 glasova. (I. BANAC, *n. dj.*, 365.)

⁷⁴ U Hrvatskoj i Slavoniji, te Bosni i Hercegovini izabrani su sljedeći kandidati HPS-a: dr. Velimir Deželić sin, vlč. J. Šimrak, S. Barić, fra Didak Buntić, dr. Marko Rebac i dr. Nikola Mandić.

⁷⁵ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 100. Najviše glasova HPS je dobio u sinjskom i imotskom području. (Lj. BOBAN, *Iz povijesti*, 271.)

⁷⁶ U svezi s četvrtim mandatom “pučkaške” su novine pisale sljedeće: “U Dalmaciji nije izabran Stanko Banić, i to zato, jer je u posljednji čas došao tamo zajedničarski ministar dr. Drinković, koji je u okolici Dubrovnika unio među naše birače veliku zabunu, jer je lažno razglasio, da je najgledaniji naš pristaša seljak Pero Klaić istupio iz HPS”. (Koliko poslanika ima HPS?, *SN*, 3/1920., br. 44, 3.)

⁷⁷ U kolovozu 1922. D. Mazzi, koji je izabran za člana Državnog savjeta, zamijenio je don S. Banić. (Novi poslanik HPS, *Hrvatska Obrana* /dalje: *HOI*, /Osijek/, 21/1922., br. 190, 3.)

Radićeva stranka nije imala svoje izborne liste, HPS je, zajedno s DS-om, postao najjačom parlamentarnom strankom.

Odmah s početkom rada Ustavotvorne skupštine zastupnici SLS-a i HPS-a, kojima su se nešto kasnije pridružila i četiri zastupnika politički srodne Bunjevačko-šokačke stranke, osnovali su svoj parlamentarni klub – JK.

Zastupnici HPS-a aktivno su sudjelovali u raspravama glede ustavnog uređenja Kraljevine SHS. Članice JK-a nisu podnijele Ustavotvornoj skupštini svoj prijedlog ustava, iako su ga tako nazvali, nego su dale izdvojeno mišljenje na nacrt ustava radikalsko-demokratske vlade.⁷⁸ Jedina načelna suglasnost između prijedloga JK-a i vladina nacrta ustava bilo je prihvaćanje ustavne i parlamentarne monarhije. Ali ono što je za ovo izdvojeno mišljenje bilo bitno, tj. dvodomni sustav s “nacionalno-političkim” i “socijalno-gospodarskim saborom”, te podjela jedinstvene države na šest autonomnih historijskih pokrajina (Slovenija s Prekomurjem, Hrvatska i Slavonija s Međimurjem, Bosna i Hercegovina s Dalmacijom,⁷⁹ Crna Gora, Vojvodina i Srbija s Makedonijom) nije bilo prihvaćeno od centralističke većine u Konstituenti. Također nije prošao ni “pučkaški” prijedlog da se zajednička država nazove – Jugoslavija.⁸⁰ Autonomistička koncepcija državnog uređenja, koju su predlagale sve tri članice JK-a, imala je ulogu kompromisnog rješenja između dviju oprečnih tendencija, tj. centralizma i federalizma.

Suprotstavljajući se centralizmu autonomizmom, HPS i njegovi klupski partneri našli su se u paradoksalnoj situaciji. Naime, kao što je centralizam htio biti sredstvo prema jugoslavenskoj integraciji, a zapravo je postao oruđe velikosrpstva, tako je i autonomizam bio zapravo borac za – “jugoslavenski unitarizam”.⁸¹

Kad je postalo jasno da je vladin nacrt ustava doživio samo formalne, ali ne i stvarne promjene, tj. da je zadržao sve odredbe o centralističkom državnom uređenju, članicama JK-a nije preostalo ništa drugo nego da u znak protesta napuste Ustavotvornu skupštinu. No, njihovo izbjivanje iz Konstituante ne samo da nije spriječilo donošenje Ustava, nego je bilo i kratkotrajno. JK nije pomišljao na to da odustane od daljnje parlamentarne borbe, koju je sada nastavio pod parolom – “revizije ustava”,⁸² ali bez ikakvog uspjeha.

⁷⁸ Vidi: Nacrt ustava Jugoslavenskog kluba, *NP*, 4/1921., br. 35, 1.-2.

⁷⁹ “Što smo Dalmaciju priključili Bosni i Hercegovini bio je jedino socijalno-ekonomski razlog, jer je Dalmacija zalede Bosne i Hercegovine. [...] Da ne bi mislili, da je tome kakva plemenska stvar, ja izjavljujem, dajte Dalmaciju Hrvatskoj. [...] Ne ćete da date Dalmaciju ni Hrvatskoj, pa dajte joj autonomiju”. (Protiv nepravednog nacrta ustava. /Govor nar. poslanika HPS dra. J. Šimraka u Ustavotvornoj skupštini 20. aprila 1921./, *NP*, 4/1921., br. 102, 2.)

⁸⁰ *Stenografske beleške. Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, [1922.], knj. II., XIII. sednica, 5.

⁸¹ I. BANAC, *n. dj.*, 329.

⁸² Borba se nastavlja, *NP*, 4/1921., br. 145, 1.

HPS i ožujski parlamentarni izbori (1923.)

Drugi po redu parlamentarni izbori u Kraljevini SHS, raspisani za 18. ožujka 1923., bili su presudni za daljnje djelovanje HPS-a.

Prvih dana siječnja 1923. uprava HPS-a za Dalmaciju na svojim je sjednicama raspravljala o potrebi zajedničkog nastupa svih hrvatskih stranaka na predstojećim izborima.⁸³ Dalmatinski su “pučkaši” tražili od predsjedništva cjelokupnog HPS-a da “poradi oko toga, da hrvatske stranke [...] nastupe složno u ovom tako važnom izbornom kreševu”.⁸⁴ Don S. Banić i njegovi stranački drugovi najprije su za izborni sporazum nastojali zainteresirati A. Trumbića i Radićev Hrvatski blok (HB), od “kojega je”, kako su u tom času tvrdili, “u prvom redu bilo očekivati da će razviti barjak hrvatske sloge”.⁸⁵

Sudeći prema dostupnim izvorima, čini se da se izornoj suradnji HPS-a u Dalmaciji s HB-om najviše suprotstavljao A. Dulibić.⁸⁶

Članovi vodstva HPS-a u Dalmaciji pokušavali su za izbornu suradnju pridobiti i takve pojedince kao što su bili don Frane Bulić, izvanstranačka osoba, župnik dr. Petar Gjirlić, istaknuti člana H(P-R)SS-a, prof Josip Barač, te neki drugi. Preko njih se željelo stupiti u vezu s A. Trumbićem, dr. Josipom Smoljakom i dr. Matom Drinkovićem.⁸⁷ Vodstvo HPS-a je uputilo dopis S. Banića vlč. Gjirliću s namjerom da njih dvojica zajedno otputuju u Zagreb, te da se na “kompetentnom mjestu poradi da dođe do sloge”.⁸⁸ Trud oko zajedničkog odlaska nije se isplatio, pa je don Banić sam doputovao u Zagreb (8. siječnja 1923.). Tu je uložio maksimum svoga političkog umijeća u nastojanju da uvjeri A. Trumbića o potrebi izborne sloge, “stavljajući mu ujedno do znanja, da HPS u Dalmaciji, makar najjača grupa, ne će praviti pitanje, kad se radi da odličniji predstavnici Hrvata uđu u novu Skupštinu”.⁸⁹ Trumbić je Baniću, navodno, obećao da će poraditi u tom smislu, ali da se “ne može u tom pravcu izjasniti prije nego li dođe u Dalmaciju”.⁹⁰ U Zagrebu je Banić, po istom poslu, posjetio i M. Drinkovića, te je nastojao da “ovaj kod vodstva HB poradi u istom smislu”, tj. da dođe do izbornog sporazuma.⁹¹

Očekivanje da bi H(P-R)SS mogao ući u izbornu kooperaciju s HPS-om bilo je slabo utemeljeno, jer Radić nije namjeravao ni s kim ići u koaliciju.⁹²

⁸³ S. BANIĆ, *Tko nosi odgovornost za izbornu neslogu Hrvata?*, Split, 8. 2. 1923., [1.].

⁸⁴ *Isto.*

⁸⁵ *Isto.*

⁸⁶ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Rukopisna ostavština dra Đure Šurmina, K-I-3c, II. dio; dok. br. 110.

⁸⁷ S. BANIĆ, *n. dj.*, [1.].

⁸⁸ Ko ne će sloge Hrvata?, *Jadran*, 5/1923., br. 12, 1.

⁸⁹ *Isto.* “Makar da je Hrv[ataska] Pučka stranka kod zadnjih izbora [u Dalmaciji] dobila najviše glasova, mi smo se za volju sloge izjavili spremnima odreći se prvoga mjesta na izornoj listi predlažući za južnu Dalmaciju kao nosioca zajedničke liste dra Trumbića. Isto tako s naše strane naglasili smo pripravnost da se osjigura izbor dru Matu Drinkoviću kandidirajući ga na pr. u dubrovačkom kotaru”. (S. BANIĆ, *n. dj.*, [1.])

⁹⁰ Ko ne će sloge Hrvata?, 1.

⁹¹ *Isto.*

⁹² Bogdan KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928*, 2, Zagreb, 1973., 80.-81.

Istodobno dok se Banić u Zagrebu sastajao s hrvatskim političarima, u Split je došao S. Barić. Njegov je dolazak bio skopčan s namjerom da se detaljno obavijesti o aktualnom političkom položaju i da se započne s izbornom agitacijom.⁹³ Pošto ga je predsjedništvo dalmatinskih “pučkaša” izvijestilo o stanju stvari, on se već istog dana odlučio na povratak u Zagreb.⁹⁴

Kako je vrijeme sve više odmicalo, postajalo je sve očitije da se u Dalmaciji neće moći ostvariti izborna suradnja hrvatskih stranaka. Dana 23. siječnja 1923., po nalogu stranačkog vodstva, S. Banić je ponovno stupio u kontakt s A. Trumbićem i M. Drinkovićem, koji su tada bili u Splitu. No, i ovaj je pokušaj pokazao da je izborna kooperacija hrvatskih političkih stranaka u Dalmaciji neostvariva.⁹⁵

Dana 24. i 25. siječnja 1923. u Splitu je održano zborovanje Pokrajinskog vijeća HPS-a. Zboru je predsjedao A. Dulibić, tadašnji predsjednik HPS-a za Dalmaciju.⁹⁶ Na završetku je zborovanja izdano saopćenje za javnost u kojem je, uz ostalo, rečeno: “HPS [je] po više puta nastojala doći u dodir i pregovore sa drugim hrvatskim strankama za slož-no nastupanje u izborima, ali su na žalost svi ovi njezini iskreni pokušaji ostali bezuspješni. Radi toga će HPS u Dalmaciji nastupiti u izborima samostalno, svjesno svoje snage i uvjeren, da će se oko nje u ovim izborima okupiti sve, što u Dalmaciji hrvatski osjeća”.⁹⁷

Zborovanje je također donijelo odluku o dalmatinskim kandidatima za državni parlament.⁹⁸

U predstojećem razdoblju stranački agitatori, vođeni čelnim ljudima stranke – vlč. J. Šimrakom, Vlahom Fortunićem, popom Josom pl. Felicinićem, Ivom Šimetinom – zaredali su uzduž i poprijeko Dalmacije, nastojeći za HPS osigurati što veću podršku birača.⁹⁹

Predviđajući rezultate svoje izborne kampanje, vodstvo HPS-a smatralo je da mu u Dalmaciji uopće nema konkurencije. Očekivali su da će dalmatinski Hrvati u “ogromnoj većini glasovati za [H.]P.S.”.¹⁰⁰

Rezultati ožujskih parlamentarnih izbora bili su za HPS porazni. Stranka je ukupno dobila 18.402 glasa, te nije osvojila nijedan zastupnički mandat. U Dalmaciji je HPS osvojio 9.249 glasova.¹⁰¹

⁹³ Ko ne će sloge Hrvata?, 1.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Pokrajinsko Pučko Vijeće HPS, *Jadran*, 5/1923., br. 8, 1.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Za nositelje listi bili su predloženi: A. Dulibić (splitski izborni okrug), S. Barić (šibenski izborni okrug), vlč. J. Šimrak (sinjski izborni okrug), P. Klaić (Dubrovnik), A. Dulibić (Šibenik i Drniš), I. Juras (Benkovac), dr. Petar Baturić (Brač), dr. Tripo Ciko (Kotor), don J. Vodanović (Makarska). (Kandidature HPS u Dalmaciji, NP, 6/1923., br. 22, 1.) Prema zanimanju “pučkaški” su kandidati bili: dva (2) pravnika, dva (2) svećenika, jedan (1) novinar, jedan (1) liječnik, jedan (1) profesor i jedan (1) seljak. (Isto.)

⁹⁹ Vidi: Otok Pag uz HPS, *Narodna Straža* /dalje: NS/, (Šibenik), 3/1923., br. 4, 1.-2.; Izborni sastanci HPS u dubrovačkom kotaru, *Narodna Svijest* /dalje: NSv/, (Dubrovnik), 5/1923., br. 11, 1.

¹⁰⁰ HPS u izbornom pokretu, *HO*, 22/1923., br. 8, 1.

¹⁰¹ R. HORVAT, *n. dj.*, 161.

Oporavivši se od izbornog šoka, “pučkaško” je vodstvo uvidjelo da je nužno provesti reorganizaciju HPS-a ako se želilo i nadalje ostati u političkom životu ondašnje države. Smatrajući da je politička budućnost ipak njihova, čelništvo je stranke krenulo u rekonstrukciju svojih uzdrmanih redova.¹⁰²

HPS i veljački parlamentarni izbori (1925.)

U ožujku 1924. predsjednik stranke S. Barić i vlč. J. Šimrak, na poziv tamošnjih “pučkaških” organizacija, otputovali su u Dalmaciju. U Makarskoj su održali prvi sastanak s pristašama. Dana 23. ožujka 1924. u Sinju je održan stranački sastanak kojem je predsjedavao fra M. Kotaraš. Osim dvojice zagrebačkih gostiju na sastanku je govorio i gvardijan sinjskoga franjevačkog samostana fra Šimun Jelinčić. Dva dana kasnije, 25. ožujka, u Splitu je održan izvanredni sastanak “građanskog kluba” HPS-a. Sastanku je predsjedavao klupski predsjednik D. Bartulica, a S. Barić i vlč. Šimrak su održali govore.¹⁰³

Kruna svih “pučkaških” sastanaka u Dalmaciji bio je sastanak “Pokrajinskog vijeća” HPS-a u Splitu, održan 26. ožujka 1924. godine. Nakon tajničkog izvješća don J. Vodanovića, vlč. J. Šimrak i S. Barić su dali “iscrpljive izvještaje” o aktualnom političkom položaju.¹⁰⁴ Osim glavnih zaključaka,¹⁰⁵ u svrhu organizacijskog jačanja stranke, prisutni “pučkaši” su odlučili da se uvedu – stranačke legitimacije i da se “redovito uplaćuje ustanovljena članarina”.¹⁰⁶

Dan nakon održanja središnjega pokrajinskog skupa HPS-a u Dalmaciji održan je stranački sastanak i u Šibeniku. Osim stranačkih čelnika iz Zagreba, na njemu je govorio predsjednik tamošnjeg “građanskog kluba” obrtnik Vlado Kulić.¹⁰⁷ Bio je to pouzdan znak da su se “pučkaški” redovi u Dalmaciji počeli uspješno konsolidirati.

Krajem studenoga 1924. u Zagrebu se sastalo “Vrhovno Vijeće” HPS-a.¹⁰⁸ Glavna tema vijećanja bili su predstojeći parlamentarni izbori, te moguća izborna suradnja HPS-a s drugim političkim strankama.

Don J. Vodanović, tajnik HPS-a za Dalmaciju, zauzimao se za izbornu suradnju s Davidovićevim “demokratima”, držeći da je “zadaca HPS, da se omogući mandat

¹⁰² Svim našim pouzdanicima!, *NS*, 3/1923., br. 12, 3.

¹⁰³ Sastanak građanskog kluba HPS u Splitu, *Jadran*, 6/1924., br. 6, 4.

¹⁰⁴ Vidi: Sastanak Pokrajinskog Pučkog Vijeća HPS, *Jadran*, 6/1924., br. 6, 2.

¹⁰⁵ Vidi: *Isto*, 2.-3.. “Pokrajinsko Vijeće Hrv.[vatske] Pučke Stranke oštro prosvjeduje protiv toga, što se usprkos jasnom slovu zakona sve do danas u Dalmaciji nijesu proveli izbori za općinska zastupstva i što u općinama, još jedinim autonomnim tijelima, vladaju bez nadzora izbornika nametnuti komesari. Na taj način propadaju ekonomski pojedine općine i seljački narod ne može doći do svojih najprimitivnijih prava”. (*Isto*.)

¹⁰⁶ *Isto*.

¹⁰⁷ *Jadran*, 6/1924., br. 6, 5.

¹⁰⁸ Izborna zasjedanje Vrhovnog Vijeća HPS, *SN*, 7/1924., br. 48, 1.

Davidovićevoj stranci, koja traži nosioca liste”.¹⁰⁹ Držao je da će se tako dalmatinski Hrvati moći lakše suprotstaviti “zajedničarskom” disidentu M. Drinkoviću, koji je ušao u izbornu Pašić-Pribičevićevu vladu.¹¹⁰ I. Šimetin je također smatrao da bi se s “davidovićevcima mogao načiniti u gdjekojem kraju sporazum”.¹¹¹ Prijedlog ove dvojice dalmatinskih “pučkaša” nije naišao na razumijevanje njihovih stranačkih drugova.

Predizborna kampanja započeta objavljivanjem strankinoga izbornog proglaša,¹¹² nastavljena je intenzivnim radom među stranačkim organizacijama na terenu.

Dana 17. prosinca 1924. u Šibeniku je održano “Okružno Pučko Vijeće” HPS-a za sjevernu Dalmaciju.¹¹³ Osim viđenijih dalmatinskih “pučkaša” – A. Dulibića, V. Kulića – vijećanju je prisustvovao i S. Barić, koji je prisutnima obrazložio odluku vodstva stranke da se na izbore izađe samostalno.¹¹⁴

Premda je središnje vodstvo HPS-a u Zagrebu ustrajalo u odluci da se na predstojećim parlamentarnim izborima nastupi samostalno, dio stranačkog vodstva iz južne Dalmacije je nastojao, sve do kraja prosinca 1924., postići izborni sporazum s Davidovićevim “demokratima”. Od toga se odustalo jer su “pučkaši” tražili da nositelj zajedničke kandidatske liste bude A. Dulibić, a “davidovićevci” nisu na to htjeli pristati.¹¹⁵

Za konačne nositelje samostalne kandidacijske liste određeni su A. Dulibić (južna Dalmacija) i S. Barić (sjeverna Dalmacija).¹¹⁶

Parlamentarni izbori, održani 8. veljače 1925., provedeni su u nezdravom ozračju primjene “Zakona o zaštiti države” (“Obznana”) protiv Radićeve stranke.

Iako su “pučkaši” tvrdili da je vlada ovaj zakon primijenila i na njih,¹¹⁷ izgledalo je da se “pučkašima” pružila prilika da u ovim izborima dobiju i određeni broj dotadašnjih Radićevih glasova i, eventualno, neko zastupničko mjesto u Narodnoj skupštini.

¹⁰⁹ Sjednica vrhovnog vijeća HPS, *NP*, 7/1924., br. 50, 2.

¹¹⁰ *Isto*.

¹¹¹ *Isto*.

¹¹² Vidi: Izborni proglas Hrvatske Pučke stranke, *NP*, 7/1924., br. 50, 1.

¹¹³ Okružno vijeće HPS, *NS*, 4/1924., br. 46, 2.

¹¹⁴ *Isto*.

¹¹⁵ Pregovori za kooperaciju sa Davidovićevom strankom, *Jadran*, 6/1924., br. 44, 13.

¹¹⁶ Svi na biralište!, *NP*, 8/1925., br. 6, 1. Prema zanimanju, u oba izborna okruga, “pučkaški” su kandidati, i njihovi zamjenici, prema manjkavim podacima, bili: jedan (1) novinar, jedan (1) zadružni činovnik, jedan (1) obrtnik, jedan (1) tvorničar, jedan (1) profesor, jedana (1) odvjetnički kandidat, dva (2) suca, dva (2) posjednika, tri (3) svećenika, tri (3) trgovca, tri (3) težaka. (Vidi: Kandidatske liste HPS, *SN*, 8/1925., br. 4, 1.-3.)

¹¹⁷ Vidi: I HPS pod “Obznanom”, *NSv*, 7/1925., br. 2, 2.

Nakon što su objavljeni izborni rezultati, vidjelo se da HPS ni ovaj put nije uspio osvojiti nijedan zastupnički mandat. Štoviše stranka je dobila znatno manje glasova negoli na prethodnim parlamentarnim izborima (1923.) – 12.482.¹¹⁸ U južnoj Dalmaciji za HPS je palo 2708, a u sjevernoj Dalmaciji 1276 glasova.¹¹⁹

Svjestan teškoga izbornog neuspjeha, predsjednik HPS-a je kratko poručio svom preostalom članstvu i sada očigledno malobrojnim pristašama da – “treba ustrajati”.¹²⁰

HPS i općinski izbori u Dalmaciji (1926.)

Skori zamašni politički događaji – Radićevo priznanje Vidovdanskog ustava i stvaranje koalicijske vlade s Pašićevim “radikalima” – stvorili su povoljno ozračje za “pučkaška” politička nastojanja. Vodstvu HPS-a novonastala politička situacija izgledala je kao pravi trenutak za povratak na političku pozornicu. Nastojanja oko političke reafirmacije “pučkaši” su koordinirali sa svojim bivšim klupskim partnerom – SLS-om.¹²¹

Koncem listopada 1925. u Dalmaciju su došli S. Barić i vlč. Korošec. Njihov dolazak u Split, Sinj, Imotski, Dubrovnik, Podgoru, Tučepe, Bašku Vodu, Makarsku i Preko bio je zamišljen kao “čisto informativan, da vođe Pučke Stranke dođu u doticaj s najbližim pristašama”.¹²²

Prvi veći test na kojem se moglo provjeriti do kojeg su stupnja ponovno učvršćeni redovi HPS-a bili su općinski izbori u Dalmaciji. U toj hrvatskoj pokrajini općinskih izbora nije bilo od 1912. godine. Stoga su oni bili izuzetno značajni za cijelu Dalmaciju, a posebno za grad Split. Političke stranke i skupine koje su sudjelovale na izborima, izjavljivale su da oni imaju prije svega komunalno, a ne političko značenje. U praksi je, međutim, njihova politička komponenta bila vrlo izražena.¹²³ Iako je vodstvo dalmatinskih “pučkaša” tvrdilo da su izbori za njih došli “nešto prerano”, to nije značilo da će oni od njih apstinirati.¹²⁴ Vječno pitanje izborne suradnje s drugim političkim strankama i ovaj je put bilo prisutno. Načelna odluka o samostalnom istupu stranke na izborima nije značila da se izborna suradnja s drugim strankama potpuno isključuje. Ostavljena je mogućnost da se tamo gdje je “potrebno, istupa zajedno s onim strankama, koje su [HPS-u] po hrvatskom programu najbliž[e]”.¹²⁵ Duša cijele predizborne aktivnosti bio je strankin pokrajinski

¹¹⁸ F. ČULINOVIĆ, *n. dj.*, 256.

¹¹⁹ R. HORVAT, *n. dj.*, 324.

¹²⁰ Treba ustrajati! (Poruka predsjednika HPS), *NS*, 5/1925., br. 6, 1.

¹²¹ Zajednički nastup HPS i SLS, *NP*, 8/1925., br. 43, 2.

¹²² Sjajni uspjesi dr. Korošca i Barića u Dalmaciji, *Narodna Obrana*, (Đakovo), 6(2)/1925., br. 44, 2.

¹²³ Lj. BOBAN, Prilozi, 108.

¹²⁴ Izbori u Dalmaciji, *NP*, 9/1926., br. 17, 3.

¹²⁵ Općinski izbori u Dalmaciji, *SN*, 9/1926., br. 17, 1.

tajnik don J. Vodanović. Osim njega, još su se osobito istakli: fra M. Kotaraš, A. Dulibić, V. Kulić, don Ante Radić i I. Juras.¹²⁶

U skladu s ostavljenom mogućnošću izborne kooperacije s hrvatskim strankama, prvaci HPS-a očekivali su da će naći zajednički jezik s A. Trumbićem i njegovom Hrvatskom federalističkom seljačkom strankom, ali do željene suradnje nije došlo.¹²⁷

Prvih dana mjeseca svibnja 1926. u Splitu je održan "brojno posjećen" zbor HPS-a.¹²⁸ Tom je prilikom za nositelja "pučkaške" gradske izborne liste postavljen don F. Bulić.¹²⁹ Izbori su održani 16. svibnja 1926. godine. U cijeloj Dalmaciji za kandidate HPS-a glasovalo je oko 12.000 glasača.¹³⁰

U Splitu je HPS osvojio dva mandata, ali mu je jedan mandat odmah bio oduzet. Potvrđen je izbor don F. Bulića, a poništen I. Juras, čiji je mandat dodijeljen kandidatu Pribičevićeve Samostalne demokratske stranke.¹³¹ No, don F. Bulić je ubrzo položio svoj mandat općinskog vijećnika.¹³² Na njegovo je mjesto došao I. Juras, kojega je nekoliko mjeseci kasnije zamijenio Frano Ženko Donadini.¹³³

Od uglednijih "pučkaša" na ovim je izborima u Šibeniku izabran A. Dulibić.¹³⁴

Rezultati općinskih izbora u Dalmaciji bili su ohrabrujući za HPS. U vrhovima stranačkog vodstva procjenjivalo se da bi se, u slučaju skorog održavanja novih parlamentarnih izbora, moglo računati s osvajanjem dva (2) zastupnička mandata u Dalmaciji.¹³⁵

¹²⁶ Izbori u Dalmaciji, 3.

¹²⁷ Ljubomir ANTIĆ, Hrvatska federalistička seljačka stranka, *Radovi*, (Zagreb) 15/1982., 182.

¹²⁸ Zbor HPS u Splitu, *Jadran*, 8/1926., br. 19, 3.

¹²⁹ *Isto*. O načinu na koji je došlo do kandidiranja don. F. Bulića vidi opširnije: Lj. BOBAN, Prilozi, 112.

¹³⁰ Preporod HPS, *NP*, 9/1926., br. 21, 1. "HPS svagdje je porasla. Najveći smo uspjeh postigli u Sinju, u kojem smo dobili 1407 glasova i 10 vijećnika. To znači, da smo od izbora za narodnu skupštinu [1925.] porasli u samom Sinju za 1000 glasova. U Imotskom smo dobili 481 glas i 3 vijećnika i porast za 300 glasova. U Splitu smo dobili 250 glasova i dva mandata; porast za 42 glasa. U Šibeniku 582 glasa i četiri vijećnika; porast za 240 glasova. [...] U Makarskoj smo dobili četiri vijećnika, u Drnišu 4, u Salima 7, u Vodicama 3, u Preku 3, na Ižu 4, u Novom 1, u Poljicima 4, u Starom Gradu 1, u Šestanovcu 1, na Šolti 3, u Tijesnom 3, u Klisu 3, u Postirama 3, u Supetru 1, u Sutivanu 2, u Vrboskoj 1, u Hvaru 3, u Ninu 2, u Novom gradu 1, u Pučišću 6, u Bogomoljama 3, u Promini 5, na Rabu 1, na Pagu 6, u Zemuniku 2, u Trilju 2. U svemu je do sada poznato, da smo dobili preko 100 vijećnika". (*Isto*.)

¹³¹ Dalmacija nakon općinskih izbora, *NP*, 9/1926., br. 22, 2.

¹³² Vidi: Lj. BOBAN, Prilozi, 113.-116.

¹³³ Dalmacija nakon općinskih izbora, 2.; *Jadran*, 8/1926., br. 47, 2.

¹³⁴ Preporod HPS, 2.

¹³⁵ Josip ANDRIĆ, Izborna orijentacija u Dalmaciji, *NP*, 9/1926., br. 21, 3.

HPS i oblasni izbori (1927.)

Prije nego što su bili raspisani novi parlamentarni izbori, održani su oni oblasni. Izbori za te organe vlasti raspisani su za 23. siječnja 1927. godine.

Poslije sjednice Vrhovnog vijeća u Zagrebu ubrzano je uslijedio sastanak vodstva HPS-a za Dalmaciju (Split, 6. prosinca 1926.). Sastanku je prisustvovao i S. Barić. Nakon rasprave prisutni su “pučkaši” zaključili da HPS treba svagdje u oblasnim izborima istupiti samostalno. U slučaju da ipak, dođe do izborne suradnje s drugim strankama, bilo je potrebno, za svaki pojedini sličaj, zatražiti prethodno odobrenje od pokrajinskoga vodstva stranke.¹³⁶

HPS je za oblasne izbore postavio kandidatske liste u svim kotarima u Dalmaciji, osim Korčule.¹³⁷

Među ostalima, na kandidatskim su se listama našli i sljedeći istaknuti “pučkaši” iz Dalmacije: I. Juras, Damjan Katalinić, don Šimun Karaman, D. Bartulica, F. Ž. Donadini, don J. Vodanović, don Milan Pavlinović, dr. Ivo Miličić, V. Kulić, don A. Radić, pop J. pl. Felicinović, V. Fortunić, don Bartul Ganza, fra Š. Jelinčić i dr.¹³⁸

Strankin izborni proglas, namijenjen dalmatinskim glasačima, objavljen je u siječnju 1927. godine. Glavna mu je parola bila borba protiv centralizma “po komu je svakolika vlast usredotočena u Beogradu”.¹³⁹

HPS je u Dalmaciji osvojio oko 10.000 glasova.¹⁴⁰ Na samostalnoj “pučkaškoj” listi izabrana su tri oblasna zastupnika. Od dalmatinskih je “pučkaša”, u Sinju, izabran don B. Ganza.¹⁴¹

Otvaranje oblasnih skupština, 23. veljače 1927., novinstvo HPS-a okarakteriziralo je kao nastavak centralističke prakse, ali sada zaodjevene u novo ruho.¹⁴²

¹³⁶ Sastanak pokrajinske uprave HPS za Dalmaciju, *Jadran*, 8/1926., br. 51, 1.

¹³⁷ HPS i oblasni izbori, *Jadran*, 8/1926., br. 54, 1.

¹³⁸ Vidi: Kandidati i zamjenici HPS u oblasnim izborima, *NP*, 9/1926., br. 52, 9.-10.; Kandidatske liste HPS, *NP*, 10/1927., br. 3, 3.-4.; Nosioći liste HPS, *NP*, 10/1927., br. 4. 4. Prema zanimanju kandidati i zamjenici HPS-a za Dalmaciju (kotar Split, Benkova, Brač, Imotski, Makarsku i Hvar) su bili: jedan (1) profesor, pet (5) trgovaca, jedan (1) trgovački pomoćnik, šest (6) svećenika, deset (10) težaka, jedan (1) industrijalac, dva (2) posjednika, jedan (1) zadružni činovnik, jedan (1) poduzetnik, dva (2) obrtnika, jedan (1) liječnik, jedan (1) načelnik, jedan (1) bankovni direktor, jedan (1) bankovni činovnik i trinaest (13) nepoznato. (Kandidati i zamjenici HPS u oblasnim izborima, *NP*, 9/1926., br. 52, 9.-10.)

¹³⁹ Primjerak izbornog proglaša čuva se u: Naučna biblioteka, Split, Trumbićev arhiv, M-589/II-9.

¹⁴⁰ Prema neslužbenim i nepotpunim podacima, koje je donosila “pučkaška” štampa, izborni su rezultati za Dalmaciju izgledali ovako: HPS je u gradu Splitu osvojio 225 glasova, u kotaru (dalje: k.) Sinj 2008, u k. Imotski 866, na Braču 207, na Hvaru 260, u gradu Šibeniku 304, u k. Šibeniku 338, u k. Knin-Drniš 915, u k. Benkovac 502, u k. Biograd 777, u Dubrovniku 215, u k. Makarska 693, u k. Metković 2150. (Uspjesi HPS u oblasnim izborima, *NP*, 10/1927., br. 5.)

¹⁴¹ Naši oblasni zastupnici, *SN*, 10/1927., br. 5, 2.

¹⁴² Centralizam u novoj formi, *Jadran*, 9/1927., br. 9, 1.

HPS i rujanski parlamentarni izbori (1927.)

Novi parlamentarni izbori raspisani su za 11. rujna 1927. godine.

Svoj prvi predizborni korak HPS je napravio u Dalmaciji. Tamošnje pokrajinsko predsjedništvo HPS-a odredilo je još u svibnju i lipnju 1927. da se održe sastanci njegovih kotarskih organizacija.¹⁴³ Od članstva je traženo da na sastanke pošalje delegate svih organizacija stranke u dotičnom kotaru. Osim njih, bilo je poželjno da dođu i delegati iz onih “župa i mjesta” u kojima još nisu postojale organizacije HPS-a. Također je planirano da svakom sastanku prisustvuje po jedan delegat vodstva stranke.¹⁴⁴

Tijekom priprema za predstojeće izbore, u razdoblju od početka srpnja do svršetka kolovoza 1927., u novinstvu HPS-a objavljene su strankine kandidatske liste. Kandidatska lista HPS-a u južnoj i sjevernoj Dalmaciji, dakle oba dalmatinska izborna okruga, utvrđena je na Pokrajinskom pučkom vijeću održanom 19. srpnja 1927. u Splitu.¹⁴⁵ Na čelo HPS-ove liste u južnoj Dalmaciji postavljen je S. Barić.¹⁴⁶ Za nositelja liste u sjevernoj Dalmaciji izabran je I. Juras.¹⁴⁷

U intervjuu koji je dao samo nekoliko dana prije održavanja rujanskih izbora, S. Barić je s neskrivenim optimizmom govorio o osvajanju jednog ili čak dva zastupnička mandata u južnoj Dalmaciji, te o mogućnosti da se i u sjevernoj Dalmaciji ostvari dobar izborni rezultat.¹⁴⁸

Kad su izborna povjerenstva zbrojila sve glasove koji su na izborima pali za pojedine političke stranke, vidjelo se da je HPS dobio povjerenje 31.746 glasača, što je, prema slovu tadašnjega izbornog zakona, bilo dovoljno za samo jedan (1) zastupnički mandat – S. Barića.¹⁴⁹

Koliko god jedan mandat bio skroman uspjeh, “pučkaši” su i u tom vidjeli nagovještaj boljih dana za svoju stranku.¹⁵⁰

¹⁴³ Kotarski sastanci u Dalmaciji, *Jadran*, 9/1927., br. 20, 7. Kotarski su sastanci planirani u: Drnišu, Šibeniku, Preku, Sinju, Benkovcu, Makarskoj, Imotskom i Dubrovniku. (*Isto.*)

¹⁴⁴ *Isto.*

¹⁴⁵ Pokrajinsko Pučko Vijeće HPS u Splitu, *NS*, 7/1927., br. 30, 1.

¹⁴⁶ Lista HPS u Južnoj Dalmaciji, *NP*, 10/1927., br. 57, 4. Ostali su kandidati, prema zanimanju, bili: dva (2) posjednika, jedan (1) umirovljeni učitelj, jedan (1) ravnatelj Gospodarske štedionice, jedan (1) obrtnik, jedan (1) klesarski majstor, četiri (4) svećenika, jedan (1) bankovni prokurist, jedan (1) odvjetnički koncipijent, jedan (1) profesor, jedan (1) viši zemaljski savjetnik, jedan (1) liječnik i jedan (1) trgovac. (*Isto.*)

¹⁴⁷ Lista HPS za Sjevernu Dalmaciju, *NP*, 10/1927., br. 58, 6. Profesije “pučkaških” kandidata u ovoj izbornoj jedinici bile su sljedeće: jedan (1) trgovac, tri (3) težaka, jedan (1) zadružni činovnik, dva (2) poštara, jedan (1) svećenik, jedan (1) ekonom i jedan (1) nastavnik. (*Isto.*)

¹⁴⁸ *Obzor*, (Zagreb), 68/1927., br. 241, 5.

¹⁴⁹ F. ČULINOVIĆ, *n. dj.*, 274. Prema neslužbenim i nepotpunim podacima HPS je u sjevernoj Dalmaciji osvojio 3046, a u južnoj Dalmaciji 6672 glasa. (Do sada poznati izborni rezultati po pojedinim izbornim okruzima HPS, *NP*, 10/1927., br. 69, 2.)

¹⁵⁰ Fr., Iza izbora, *HO*, 23/1927., br. 31, 1.

HPS nakon atentata na Stjepana Radića (1928.-1929.)

Uzajamne optužbe i napadi stranačkih prvaka te brojni novinski napisi nabijeni mržnjom i neprikrivenim prijetnjama, zaoštrili su političke prilike u Kraljevini SHS do te mjere da se sasvim otvoreno govorilo i pisalo o mogućnosti da S. Radić padne kao žrtva planiranog atentata.¹⁵¹

Sama činjenica da na dan atentata, 20. lipnja 1928., nitko¹⁵² od članova ponovno formiranog JK-a, u kome je predsjednik HPS-a zuzimao potpredsjedničko mjesto, nije bio prisutan na skupštinskoj sjednici, bila je dobar povod da već suvremenici, a kasnije i neki historičari i publicisti izraze sumnju da je barem najuži vrh SLS-a, a preko njega možda i netko iz vodstva HPS-a, bio na neki način upoznat s odlukom da se na S. Radića i zastupnike H(P-R)SS-a izvede atentat.¹⁵³

Cjelokupna hrvatska javnost bila je užasnuta teškim zločinom Puniše Račića počinjenim nad zastupnicima H(P-R)SS-a. Dana 22. lipnja 1928. predsjedništvo HPS-a izrazilo je svoju sućut predsjedništvu H(P-R)SS-a.¹⁵⁴ Na lokalnoj razini organizacije HPS-a također su slale svoje sažalnice organizacijama H(P-R)SS-a.¹⁵⁵

Dio članstva HPS-a, pogotovo onoga iz Dalmacije, bio je protiv daljnjeg ostanka S. Barića u JK-u.¹⁵⁶ No, kada je vlč. Korošec dobio mandat da sastavi novu vladu, njezin je član postao i predsjednik HPS-a. Znatan dio članstva HPS-a nije odobravao ovaj njegov korak. "Pučkaši" iz Dubrovnika tražili su, navodno, da "vodstvo isključi g. Barića iz stranke zbog ovog njegovog postupka".¹⁵⁷

Radićeva smrt (8. kolovoza 1928.) i daljnje ostajanje S. Barića u Koroščevoj vladi samo su pojačali nezadovoljstvo većine članova HPS-a. Neslaganje dijela članstva HPS-a u Dalmaciji s politikom vodstva stranke izašlo je na vidjelo i u intervjuu I. Juras.¹⁵⁸

Jurasovo negodovanje imalo je posebnu težinu zbog predstojećih općinskih izbora u Splitu (18. studenoga 1928.).

¹⁵¹ Vidi: Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb, 1967., 232.-233., 294.-297, 30.-305., 328.-331.

¹⁵² Ima indicija da se u Narodnoj skupštini u Beogradu na dan atentata, ipak, zatekao barem jedan neidentificirani zastupnik SLS-a. (Vidi: Slava ŽIC, Povodom 50-godišnjice atentata na Stjepana Radića, *Hrvatska revija* /dalje: *HR*/, /München-Barcelona/, 28/1978., sv. 2/110/, 324.)

¹⁵³ Dinko ŠULJAK, Svjedočanstvo dra Ivana Pernara o atentatu u skupštini, *HR*, (München), 23/1973., sv. 1(89), 34. Prema svjedočanstvu Stanka Majcana, šefa kabineta vlč. Korošca, tada ministra unutarnjih poslova, vidljivo je da je predsjednik SLS-a "dan pre atentata primio ubicu – Punišu Račića". (Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd, s. a., 175.)

¹⁵⁴ Vidi: Saučešće HPS, *NP*, 11/1928., br. 72, 1.

¹⁵⁵ Sažalnica, *NS*, 8/1928., br. 23, 2.

¹⁵⁶ Držanje HPS u Dalmaciji, *Obzor*, 69/1928., br. 183., 1.

¹⁵⁷ Ogorčenje Dalmacije zbog ulaska Dr. Andelinovića i Barića u vladu, *Obzor*, 69/1928., br. 203, 5.

¹⁵⁸ Juras je novinaru izjavio sljedeće: "Pristaše HPS, barem u Dalmaciji, u ogromnoj većini ne slažu se sa današnjim smjerom politike vodstva HPS". (*Obzor*, 69/1928., br. 249, 5.)

HPS je i na ovim izborima računao na don F. Bulića, ali je on to odlučno odbio.¹⁵⁹

Početak studenoga 1928. održan je predizborni sastanak HPS-a. Za nositelja liste predložen je D. Bartulica.¹⁶⁰

Nastupajući na ovim općinskim izborima kao član izuzetno nepopularne Korošćeve vlade, HPS je osvojio 233 glasa, što je bilo samo 17 glasova manje nego na općinskim izborima 1926. godine. Ovaj je izborni rezultat pokazao da većina relativno malobrojnoga “pučkaškog” izbornog tijela u Splitu nije bila protivna Barićevom ulasku u Korošćevu vladu. Gledajući izborni rezultat kroz broj osvojenih mandata, “pučkaši” su zadržali svoje jedno vijećničko mjesto u gradu Splitu (D. Bartulica). Za drugi im je mandat, navodno, nedostajalo još samo 22 glasa.¹⁶¹

Ovi su izbori bili posljednji značajniji politički čin dalmatinskih “pučkaša”.

Negodovanje stranačkog vodstva i cijele hrvatske političke javnosti nije utjecalo na S. Barića. On se i dalje čvrsto držao svoga ministarskog položaja i time zadao smrtni udarac svojoj stranci.

Dana 30. prosinca 1928. vlada vlč. Korošca podnijela je ostavku, a već sedmi dan kasnije kralj Aleksandar uvodi diktaturu i za nekoliko sljedećih godina, među ostalim, onemogućio rad svih političkih stranaka.

Akt o formalnom raspuštanju HPS-a donesen je 20. siječnja 1929., no on je bio samo zakašnjela egzekucija nad već stvarno mrtvom političkom organizacijom, koja se više nije pojavila u hrvatskoj i bivšoj jugoslavenskoj političkoj areni.

¹⁵⁹ Vidi: Lj. BOBAN, Prilozi, 117.-118.

¹⁶⁰ Izborni sastanak HPS u Splitu, *Novo Doba*, (Split), 10/1928., br. 280, 3.

¹⁶¹ Zbor HPS u Splitu, *Jadran*, 10/1928., br. 24 i 25, 5.

Zlatko Matijević: THE CROATIAN FOLK PARTY IN DALMATIA (1919-1929)

Summary

Using extant literature and the newspapers of the time the author describes the activity of the Croatian Folk Party (HPS) in Dalmatia (1919-1929). The HPS was a distinct entity because of its origins - it originated as an integral part of the Croatian Catholic movement (HKP) which was started at the beginning of the 20th century by the bishop of Krk Antun Mahnić. The most significant event in the history of the HKP was the establishment of the Croatian Catholic seniority (1912). Within the ranks of the seniority during the war years the Yugoslavian political orientation, under the influence of Petar Rogulja, came to the forefront. For them the "providential raison d'etre" of the Yugoslav state community (The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes) was primarily the opening up of the possibility of the unification of Catholicism and Orthodoxy in the Balkan region.

The Catholic episcopate of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, although he had in principle approved the HPS program, never required of Catholic believers to be its members.

The HPS drew poor results during the elections. It had the best election results during the elections for the Constituency (1920).

Relatively speaking, during the ten years of its existence the party had the best results in Dalmatia.

After the September parliamentary elections in 1927 the HPS, after having experienced a number of election failures, again became a parliamentary party with one mandate which had been won in the South Dalmatian election district.

When Stjepan Barić, the HPS president, entered the government of Anton Korošec after the assassination of Stjepan Radić and attempts made on the lives of the representatives of the Croatian Peasant Party, most of the Dalmatian members of the party condemned this behaviour. What Barić achieved with this was to bring about the final disappearance of the HPS from the Croatian political stage.